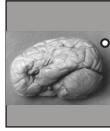

mål+₃mæle

Hun bruger
mælk og suk-
ker i sokken

Bøsset ildhu på hospitalet

Hvad er pointen? Spørgsmål og svar *side 2*

Et etymologisk hængeparti

Magnus Pharao griber fat i en etymologisk myte og afliver den. I forbifarten introducerer han en ny konsonantgruppe i dansk med ordet *østnahuatlsk* *side 9*

Indouralsk, eurasiatisk, nostratisk, protosapiens – galaktisk?

Her bevæger vi os langt ud over den vante klassifikatoriske tangent af dansk < østnordisk < nordisk < germansk < indoeuropæisk. Rasmus Bjørn undersøger hvor dybt stamtræets rødder mon stikker *side 13*

4 homonympar – 4 sprog

Læs den tragikomiske lesbo-ironiske affære *side 20*

Sprog på hjernen

Mikkel Wallentin gør os alle klogere på forbindelserne mellem synapsehoben i vores hovedskal og evnen til at forstå og bruge sprog *side 23*

Ind i musikken – ind i sproget

Prøv quizen *Sprogviden*, denne gang med musikalsk tema *bagsiden*

Spørgsmål og svar om
sprog

2

Side 9-etymologien:
Avocado og testikelsovs

9

Storfamilier og fjernkom-
paration

13

Er ironisk ironisk, thra-
kisk tragisk, komi(sk)
komisk og lesbisk
lesbisk?

20

Sproget i hjernen

23

Sprogviden

32

Jeg accepterer ikke vore
vanlige ords grænser.

Terningemanden (1971)

Storfamilier og fjernkomparation

■ Sproghistoriens ydre grænser

Af Rasmus Bjørn

Dansk er et skandinavisk sprog. Det ved de fleste. Det er også germansk, og endvidere indoeuropæisk; det ved vi. Men er det også indo-uralsk, måske eurasiatisk, ja, faktisk nostratisk? Og stammer alle verdens sprog i sidste ende fra proto-sapiens, ur-menneskets sprog? Det er spørgsmål sprogforskere gennem århundreder har forsøgt at finde svaret på, og indtil for ganske nylig syntes problemet at være gået fuldstændig i hårdknude. Men en række videnskabelige fremskridt og tværfagligt samarbejde kan give nyt håb for at fremtiden kan bringe større klarhed, hvis ikke egentlige svar.

Fascinationen af sprogenes forskelle og ligheder

Fra tidernes morgen har mennesket lagt mærke til forskelle og ligheder mellem sprog, der i sagens natur er et mellemfolkeligt fænomen. Som så mange andre fænomener blev sprogene forklaret ud fra traditionelle forestillinger om verden: Ordet *barbarisk* stammer fra de gamle grækeres nedsettende betegnelse for folkeslagene uden for civilisationen, der gik rundt og sagde *bar bar*, og op igennem middelalderen har de bibelske fortællinger formet forestillingen om sprogenes ophav: Verdens sproglige mangfoldighed

var Guds straf over menneskene for at ville bygge Babelstårnet helt op til himlen, og én af Noahs sønner, Sem, har sågar lagt navn til den semitiske sprogfamilie. Da koloniperioden bragte lærde europæere i nær kontakt med sprog i hele verden, blev observationerne i tråd med oplysningstiden systematiseret og sprogfamilier bestemt. Men de accepterede kasser vi som sprogforskere arbejder med, kan stadig ikke forklare alle de ligheder der findes mellem sprogfamilierne. Det har ført til større grupperinger (Figur 1), som bliver diskuteret til konferencer og på nettet den dag i dag.

Umiddelbart er det besnærende med så mange ligheder, for det kan vel ikke være tilfældigheder alt sammen? Det er dét den sammenlignende sprogvidenskab forsøger at opklare.

Metoden

Sproglægtskab bestemmes ved hjælp af kognater. Kognater er ord der via regelmæssige lydlove (og af og til betydningsudviklinger) kan påvises at have udviklet sig fra et fælles ursprog, hvor ordet således må formodes at have eksisteret. Det er eksempelvis en lydlov at urindoeuropæisk **p* bliver til *f* i de germanske sprog, så vi har *fisk* og *fader*, hvor latin har *piscis* og *pater*.

Nostratisk?				
Eurasiatisk?				Urafroasiatisk
Indouralsk?			Urtyrkisk	
Indoeuropæisk		Ur-uralsk		
Dansk	Urindoeuropæisk	Ur-uralsk	Urtyrkisk	Urafroasiatisk
syv	*septṛñ	*sejtwe	*dzjetti	(*tsab'a-tm)
min	*mene	*mini	*mine	(*mi ›jegç)
du	*tu/*ti	*ti	*tsi	*t(i)
hvem	*kʷo-	*ko	*kha (?)	*k(')(w)
hjerter	*kʷerd-	–	(*køky-rj)	(*k'Vrd ›brystç)
lytte	*kʷleu-	*kule	*khul ›øreç	*k'(w)l

Figur 1. Danske ord med rekonstruerede urformer samt foreslåede fjernslægtskaber. Ord i parentes kan ikke tilskrives hele sprogfamilien; således kendes den relevante form for ›brystç i afroasiatisk kun fra Tchad-sprogene, og altså ikke i fx semitisk eller oldægyptisk.

Kognater kan både ligne hinanden, som dansk *mus* og latin *mūs* ›mus, rotteç, eller være uigenkendelige, som dansk *syv* og nygræsk udtale /efta/ ›syvç, der skridt for skridt med små udviklinger er endt med meget lidt tilfælles lydligt (Figur 2).

Hertil kommer nedarvede bøjningssystemer, der også er gode indikatorer for slægtskab. Det er altså de regelmæssige lydlove der afgør om ordene kan fastslås som kognater, låneord eller ubeslægtede, og følgelig om sprogene vitterligt er beslægtede.

Selvom fjernkomparationen har gamle aner og er blevet dyrket af store sprogforskere som bl.a. Holger Pedersen (der i 1903 foreslog termen »nostratisk«, se Figur 1 og 3), har den af flere årsager levet et liv i periferien af

den etablerede historiske sprogforskning. I dag forgrener feltet sig bredt, fra de mindre kontroversielle der udforsker stadiet lige før de accepterede ursprog, til de mere omfavnende der grupperer mange familier sammen. København har igennem de sidste hundrede år opbygget en tradition for at forske i indouralsk, det potentielle slægtskab mellem indoeuropæisk og den uraliske sprogfamilie, hvortil bl.a. finsk, estisk, ungarsk og en række minoritetssprog i Rusland hører. Hos Moskva-skolen er indouralsk alment accepteret som en gren på den større nostratiske familie (Figur 1), og især i 1960'erne og 1970'erne var den videnskabelige produktion stor. Videreførelsen af denne tradition skal man over Atlanten for at finde i Amerika, hvor

urindoeuropæisk *septṛñ > urgermansk *sebun > gammeldansk *siu* > dansk *syv*
 > urgræsk *septá > oldgræsk *heptá* > nygræsk *eftá*

Figur 2. Den regelmæssige udvikling af ›syvç i dansk og nygræsk.

Allan Bomhard løbende opdaterer en omfattende nostratisk ordbog og grammatik. Det er også primært amerikane-re der har drevet jagten på og samlet materialet til proto-sapiens – menneskehedens ultimative ursprog.

Overgangene mellem de forskellige kategorier (Figur 3) er i princippet flydende og afhænger af konsensus i videnskaben, så hvad der i dag er en kontroversiel storfamilie, er muligvis morgendagens accepterede sprogfamilie. To af de i dag etablerede sprogfamilier, sinotibetansk (kinesiske, tibetanske og burmesiske sprog) og afroasiatisk (bl.a. semitiske sprog, oldægyptisk, berber, hausa, somali) blev først alment anerkendt i første halvdel af det 20. århundrede, og det er stadig ikke klart for forskerne præcis hvordan sproggenene internt forholder sig til hinanden. Sprogvidenskaben har påvist eksistensen af mange sprogfamilier ved hjælp af regelmæssige lydlove. Så hvad er der egentlig til hinder for at kunne påvise dybere slægtskaber?

Problemet

Princippet forbliver det samme: Mennesker taler sprog, og sprog udvikler sig fra tidligere stadier. Mennesker

flytter sig, og sproget følger med. Men sprogforskerne er afhængige af skrif-tens historiske luner for at kunne følge med, og blandt andet derfor er de anerkendte sprogfamilier ikke lige gamle: Mens afroasiatisk må have mere end 7.000 år på bagen for at give plads til særegenheder i de 5000 år gamle sprog akkadisk og oldægyptisk, kan vi ikke med sikkerhed gå mere end 3–4.000 år tilbage med den lille kaukasiske sprogfamilie kartvelsk, der bl.a. tæller georgisk. I princippet er alle sprogfamilier lige så gamle som sproget selv, men vi kan ikke opstille regelmæssige lydlove uden et nogenlunde klart datagrundlag for at sammenligne de forskellige ursprog. Man taler derfor om en horisont på omkring 10.000 år for hvor langt tilbage man kan rekonstruere sprog med den sammenlignende metode.

Kritikere peger på den anden side også på problemet i at ord der ligner hinanden for meget, snarere kan være lån eller tilfældigheder end arveord, for skulle sprogene ikke udvikle sig mere over så lang tid? Desværre findes der ingen lov der bestemmer hvor hurtigt et sprog ændrer sig. Mens moderne islandsk (med en lille tilsnigelse) ville være forståeligt for Harald Blåtand, har

dialekter	sønderjysk, fynsk, bornholmsk, osv.
sprog med dialekter	dansk, tysk, russisk, osv.
sproggenene med sprog	germansk, italisk, slavisk osv.
sprogfamilier med sproggenene	indoeuropæisk, uralisk, sinotibetansk osv.
? storfamilier med få familier	indouralsk, altaisk/transeurasiatisk, lislak
?? storfamilier med mange familier	nostratisk, eurasiatisk, borealsk
??? sprogets opståen	proto-sapiens

Figur 3. Sammenligningen mellem sprogvarianter bliver gradvist sværere: Alt fra dialekter til sprogfamilier er ukontroversielt, men derfra tager uvishederne for alvor fart.

moderne dansk rykket sig milevidt, bl.a. pga. vores nære kontakt med kontinentet, og i særdeleshed (neder-) tysk. Derfor vægtes grammatiske overensstemmelser højt i slægtskabsbestemmelsen, da bøjningssystemer er systematiske. Men ligesom ændringer i lyd og betydning martrer ordene, kan sprogets udvikling også være ubarmhjertig mod detaljerige bøjningssystemer; tænk blot på hvad dansk har gjort med kasussystemet, der lever videre i Nordatlanten (Figur 4).

Vores sprog er ikke blevet fattigere af den grund – for vi kan skelne mellem at gå ›ind i huset‹ og ›inde i huset‹ helt uden at bøje *huset* i akkusativ eller dativ. Til gengæld er vi hurtigt kommet i bekneb med at påvise slægtskabet mellem dansk og færøsk på baggrund af et ellers komplekst kasussystem! Den eneste rest er et lille genitiv-*s*, der på færøsk ovenikøbet kun forekommer i nogle ord; man støder også på nulendelser, *-ar* og det nyere *-sa*. På latin har de udviklet en anden genitiv-endelse med et langt *-ī*, der ikke har noget at gøre med hverken dansk eller færøsk, og engelsk, der også har det lille *'s*, bruger i høj grad også omskrivninger med *of*. Disse velbeskrevne omstruktureringer vidner om hvor hurtigt ting kan ændre sig selv i nært-

	dansk	færøsk
nom. sg.		<i>vegur</i>
akk. sg.	<i>vej</i>	<i>veg</i>
dat. sg.		<i>vegi</i>
gen. sg.	<i>vejs</i>	<i>vegs</i>

Figur 4. Bøjning af dansk *vej* og færøsk *vegur* ›vej‹.

beslægtede sprog. Jo længere vi bevæger os tilbage, des flere udviklinger kan sprogene være undergået. Så selv hvis moderne kinesisk, der slet ikke har bøjningsendelser, skulle dele et fjernt ursprog med dansk, så finder vi det næppe i grammatikken. På den måde er hverken lighed eller forskellighed noget argument i sig selv; det er og bliver de regelmæssige lydlove der i sidste ende bestemmer slægtskab.

Et forskningsfelt i bevægelse

Nogle gange overhaler virkeligheden simpelthen bare teorierne. Igennem 1800-tallet blev studiet af et slægtskab mellem indoeuropæisk og semitisk gradvist mere anerkendt, hvilket kulminerede i 1909 med danske Herman Møllers *Indoeuropæisk-semitisk sammenlignende glossarium*. Desværre for hans teori blev den fuldstændig overskygget af opdagelsen af den afroasiatiske sprogfamilie, der grupperer semitisk sammen med oldægyptisk, berber, somali og flere andre nord- og centralafrikanske sprogfamilier – og altså uden indoeuropæisk.

På lignende vis foreslog den fremragende danske sprogforsker Jan Katlev i en artikel at vores ord syv skulle have rod i et fælles ursprog for indoeuropæisk og afroasiatisk og på grund af tallets hellige funktion have overlevet tidens tand. Men argumentationen virker også modsat, for i sin etymologiske ordbog indikerer samme Katlev snarene at syvtallet måske er så særligt at mange forskellige sprogfamilier fandt det interessant at låne i forbindelse med landbrugets spredning. I hvert

fald er der lydlig ligheder mellem stort set alle de ursprog vi rekonstruerer i Europa, Nordafrika, Mellemøsten og hele vejen ind i Central- og Østasien – men regelmæssighederne mangler.

Vi accepterer altså at der er en række interessante fænomener der på overfladen ser ud til at ligne hinanden i ellers ubeslægtede sprog, uden at vi dog ved hjælp af den komparative metode alene kan bestemme hvad der rent faktisk er på spil.

Løsningen?

Men fremtiden er ikke så dystert som den før har været: Arkæologi og genetik, sprogvidenskabens to søsterfag i undersøgelsen af menneskehedens historie, udvikler løbende nye metoder. Inden for de sidste ti år er studiet af forhistorisk DNA eksploderet, ikke mindst takket være Eske Willerslev og hans hold i København, der sammen med centre i USA og Tyskland har kastet et helt nyt og klart lys ind i forhistoriens mørke. Arbejdet med at integrere viden fra de tre videnskaber til et samlet billede af forhistorien kaldes triangulering. De sofistikerede analyser sprogforskere gennem tiden har opstillet for mulige slægtskaber, kan nu afprøves ved at se om de passer sammen med brikkerne fra arkæologi og genetik. Denne indsigt giver en slags stilladsering, for arkæologi og genetik er ikke sproglige argumenter i sig selv, men de kan sandsynliggøre hvad der før blot var antagelser om migrationer eller kontaktfænomener. Kritikere af metoden påpeger faren ved at drage forhastede konklusioner mellem fæno-

mener der ikke nødvendigvis hænger sammen; det er langt fra altid genetisk arv eller kulturelle tilhørsforhold der afgør hvilket sprog man taler, og ret beset er der ingen DNA-sekvenser eller keramiktyper der kan opveje manglen på regelmæssige lydudviklinger. Det er derfor uhyre vigtigt at forskere gør sig bekendt med disse faktorer og forholder sig aktivt til dem. Triangulering skal således forstås i forlængelse af den klassiske historiske videnskab, der stykker den mest sandsynlige forklaring på de tilgængelige data sammen. Den regelbundne sammenlignende metode har således skabt betingelserne for at sprogvidenskab har en vigtig rolle i udforskningen af forhistorien, men må suppleres af en mere tolkningsmæssig sandsynliggørelse af den dybere forhistorie.

København er i den henseende et af de førende steder i verden med *Roots of Europe*-projektets fokus på indoeuropæisk, der har været med til at underbygge forståelsen af vores sproglige såvel som kulturelle arv fra de sydrussiske stepper i den tidlige bronzealder. På lignende vis har *Eurasia3angle*-projektet i Jena i Tyskland forsket i den kontroversielle storfamilie altaisk/transeurasiatisk, der rummer de tyrkiske, mongolske, tungusiske, koreanske og japanske sprogfamilier; konklusionen på sprogforskere, arkæologer og genetikers arbejde er en række uafhængige linjer der peger mod et fælles udgangspunkt for ord, kultur og genetik i det nordøstlige Kina for ca. 8.000 år siden i forbindelse med hirsens domesticering. Erfaringerne fra dette

tværfaglige projekt bliver netop nu sat i værk ved at engagere eksperter i sprogområder på hele kloden med henblik på en stor udgivelse inden for de kommende år.

Skulle du have fået blod på tanden og lyst til at træde til i sproghistoriens frontlinje, lægger både Moskva-skolen

og Bomhard deres forskning ud på hhv. starling.rinet.ru og www.academia.edu. Så kan du være med til at afgøre om du nu læser et nostratisk tunge-mål.

*Rasmus Bjørn,
ph.d.-stipendiat i arkæologivistik,
Max-Planck-Institut für
Menschheitsgeschichte, Jena, Tyskland*

Illustration: Pieter Bruegel den Ældre: Babelstårnet (1563). Wikimedia Commons